

LOCUL REGIONALISMELOR ÎN DEX³

CAROLINA POPUȘOI

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
carolina_popusoi@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *lexic regional, limbă comună, limbă standard, vocabular de bază, vocabular secundar.*

Keywords: *regional lexicon, common language, standard language, core vocabulary, secondary vocabulary.*

1. INTRODUCERE

Dicționarul explicativ al limbii române (DEX), datorită caracterului său academic, reprezintă lucrarea de referință atât a vorbitorilor nativi, cât și a celor care au ca limbă maternă un alt idiom, dar care sunt participanți la actul de comunicare în dacoromână. Prin urmare, *DEX*-ul este dicționarul cel mai utilizat în vederea elucidării sensurilor pentru lexemele problematice. În zilele noastre, formatul electronic al *DEX*-ului constituie site-ul cel mai accesat în acest scop. Din aceste considerente, *DEX*-ul ar trebui să prezinte echilibrat toate categoriile de lexeme din limbă, cuprinzând semnificativ vocabularul ei.

Pe lângă vocabularul fundamental, numit și fondul lexical principal sau vocabularul de bază / vocabularul esențial (care reprezintă circa 10% din lexiconul unei limbi), un dicționar de o asemenea factură trebuie să conțină masiv și elemente din vocabularul secundar (care constituie aproximativ 90% din totalitatea cuvintelor dintr-o limbă). Din vocabularul secundar (cunoscut și ca lexic pasiv sau ca masa vocabularului), fac parte: termenii tehnico-științifici, elementele neologice, unitățile lexicale populare, regionale, familiare, arhaice, elementele de jargon și de argou.

2. ASPECTE ALE PROBLEMEI

Încă de la prima ediție a *DEX*-ului, s-a definit conceptul acestuia și s-au stabilit directive pe termen lung, referitor la componenta lexicală a dicționarului, menționându-se: „Conceput ca un cuprinzător repertoriu lexical, ... *Dicționarul explicativ al limbii române* se adresează tuturor celor care, folosind în mod curent limba română, au nevoie de informații și lămuriri noi în legătură cu vocabularul românesc actual” (*DEX*¹ 1975, prefață).

Dacă asupra prezenței și a necesității îmbogățirii listei de cuvinte din masa vocabularului a *DEX*-ului cu termeni tehnico-științifici și cu elemente neologice nu există niciun dubiu, nu același lucru se poate spune și despre celelalte categorii ale lexicului secundar. Cele mai vizate, în acest sens, sunt regionalismele. Există păreri că acestea ar trebui reduse semnificativ sau chiar excluse definitiv din ediția următoare a *DEX*-ului. Drept argument, se invocă problema spațiului, care ar trebui folosit, mai degrabă, pentru neologisme intrate recent în limbă, și nu pentru lexeme cu utilizări restrânse. Un alt raționament trimite la posibilitatea mult mai mare de a avea, astăzi, acces și la dicționare specializate (în cazul de față, de regionalisme), pentru a găsi sensul unui cuvânt. Se vorbește, de asemenea, și despre importanța din ce în ce mai mică a regionalismelor în procesul comunicării, dată fiind polarizarea intereselor generației actuale spre alte activități și preocupări. (Afirmatii de genul „*Cine-l mai citește azi pe Sadoveanu?*” sunt din ce în ce mai sonore.) Se vehiculează și ideea că lexemele regionale nu-și au rostul într-un dicționar ca *DEX*-ul, locul acestora fiind în atlase, glosare, dicționare de regionalisme, dicționare tezaur.

Cu toate că regionalismul constituie un „fapt de limbă existent numai într-o anumită regiune, [fiind] caracteristic numai pentru un anumit grai” (*DEX*² 2009) (ceea ce, într-adevăr, determină limitarea ariei lui de circulație) și, deși există numeroase dicționare de regionalisme accesibile, aceste aspecte nu au căderea de a scoate asemenea elemente lexicale dintr-un dicționar general de factură academică.

Este cunoscut faptul că limbile (standard) au la origine un dialect, un grai sau reprezintă simbioza unor dialecte ori graiuri. În acest sens, I. Iordan menționează: „Unele dialecte pot constitui baza limbilor naționale și pot să se dezvolte în limbi naționale independente” (1956: 15). Aspectul în cauză este subliniat și de E. Coșeriu: „Limba comună nu este la originea sa decât un dialect ca și celelalte ..., însă care, din motive politice, istorice și culturale (literare) a ajuns să fie limbă națională sau să se folosească, pe întreg teritoriul luat în considerare, ca limbă supradialectală, alături de graiurile locale” (1995: 38). Așa stând lucrurile, credem că nu ar trebui să ignorăm faptele de limbă care, la un moment dat, au fost pe aceeași treaptă cu cele din limba standard de azi, dar care, sub influența anumitor factori, au ajuns să reprezinte, în diacronie, o variantă regională a limbii literare.

În altă ordine de idei, regionalismele sunt elemente cu rol esențial în diferențierea și în stabilirea ramificațiilor teritoriale și, prin urmare, ar fi necesară prezența lor în *DEX*, pentru că un asemenea dicționar ar trebui să conțină atât lexeme comune ale limbii, cât și vocabule care particularizează.

Din punct de vedere cantitativ, regionalismele din limba română constituie o categorie deloc neglijabilă. Estimativ, doar în *DA* și în *DLR* sunt înregistrate în jur de douăzeci și cinci de mii de lexeme (și sensuri) regionale (Dimitriu 2005: 89). Potrivit lui C. Dimitriu (2005: 89), „dacă s-ar putea înregistra toate regionalismele (cuvinte și sensuri) existente în limba română, numărul acestora ar ajunge la cca cincizeci de mii de cuvinte și sensuri, cifră apropiată de aceea a neologismelor

care, după cum găsim în prefața lui Florin Marcu de la *Marele dicționar de neologisme* (MDN 2002: 8), sunt în număr de «peste 65.000 [de] termeni».

Referitor la cantitatea regionalismelor din edițiile actuale ale DEX-ului, deși mulți vorbesc despre fenomenul masiv al acestora, în realitate, lucrurile nu stau chiar așa. Din totalul de circa 70.600 de lexeme înregistrate în DEX, în jur de 4.000 reprezintă cuvinte regionale. Trebuie precizat însă că, în acest număr, intră nu doar vocabule regionale, ci și sensuri regionale, și variante regionale (acestea din urmă fiind în jur de 400 de elemente).

Spre exemplu, la litera A, din circa 4.800 de lexeme, doar 52 de cuvinte constituie elemente regionale. Dintre acestea, 41 sunt lexeme propriu-zise, iar 11 reprezintă sensuri regionale în cadrul cuvintelor din limba comună. Cele mai multe vocabule regionale de la litera A (și anume 36) sunt monosemantice, 4 – bisemantice și 1 – cu patru sensuri.

La litera B, se întâlnesc în jur de 219 lexeme regionale, unde 192 sunt cuvinte propriu-zise, iar 27 reprezintă sensuri regionale. Dintre lexemele propriu-zise, 151 sunt monosemantice, 31 – bisemantice, 8 – trisemantice și 2 – cu patru sensuri.

La litera C, care are una dintre cele mai mari liste de cuvinte din dicționar, găsim 328 de elemente regionale, unde 272 sunt cuvinte propriu-zise, iar 56 constituie sensuri regionale. Și aici, majoritatea lexemelor (și anume 233) sunt monosemantice, 30 – bisemantice, 6 – trisemantice și 3 – cu patru sensuri.

Reieșind din faptul că româna are circa 50.000 de regionalisme (cuvinte și sensuri), cele aproximativ 4.000 de cuvinte regionale înregistrate în DEX reprezintă cam 8 % din totalul de regionalisme existente în limbă, iar, din cele peste 70.600 de intrări din DEX, regionalismele constituie cam 5,7 % din totalul de cuvinte. Din ambele proporții, rezultă că, în DEX, elementul regional este prezent în limitele rezonabilului, fiind o cantitate firească pentru această categorie de cuvinte din lexicul pasiv.

În tradiția lexicografică românească academică (cu referire la DA, DLR și MDA), dacă un astfel de element lexical se întâlnește în cel mult trei regiuni geografice, acesta este marcat diastratic printr-o abreviere a zonei din care face parte (de exemplu: pentru Muntenia – Munt., pentru Moldova – Mold./Mol., pentru Transilvania – Transilv./Trs., pentru Oltenia – Olt., pentru Banat – Ban., pentru Dobrogea – Dobr., pentru Maramureș – Maram., pentru Crișana – Criș., pentru Bucovina – Bucov.). Când însă un cuvânt din această categorie apare în mai mult de trei arii geografice (însă nu pe întreg teritoriul), s-a convenit să se noteze prin marca *regional* sau prin abrevierea *reg.*, în funcție de regulile de redactare ale fiecărui dicționar. Cât despre DEX, lexemele regionale sunt precedate de marca generală *reg.*, fără a preciza însă regiunea în care circulă, chiar dacă acestea se întâlnesc doar într-un singur grai. O astfel de abordare, credem, se justifică, pe de o parte, prin economia de limbaj (necesară în cazul lucrărilor tipărite) și, pe de alta, prin simplificarea informației pentru utilizatorul de rând al unui dicționar general. Acest aspect reiese și din conceptul DEX-ului de a fi o lucrare destinată pentru publicul larg, și nu un lexicon specializat.

Deși în *DEX* nu se indică zona geografică pentru fiecare regionalism, elementul regional este reprezentat uniform pe regiuni, ceea ce dovedește că redactorii primei ediții au selectat riguros faptele de limbă regionale din dicționarele academice existente, din diverse glosare și din atlase lingvistice. Totodată, regăsirea în *DEX* a regionalismelor prezente în operele clasicilor ne face să conchidem că, în procesul redactării dicționarului academic care au stat la baza *DEX*-ului, s-au fișat lucrările celor mai reprezentativi scriitori din toate zonele țării.

Dacă există o problemă legată de regionalismele din *DEX*, aceasta, cu siguranță, nu ține de prezența lor în lucrare, ci, pe alocuri, de conținutul definiției. (Acest aspect este însă valabil și pentru alte categorii de lexeme.) Astfel, uneori, definițiile lexemelor regionale sunt inexacte, redundante sau pleonastice. Alteori, găsim definiții lungi, cu numeroase enumerări. Cu toate acestea, adesea, este dificil la redactare de a se dispensa de unele cuvinte, pentru că ele servesc la conturarea cu exactitate a semantismului. (De exemplu: *ceatlău* „bucată de lemn cu care se răsuște funia sau lanțul trecut peste o sarcină (de fân, de lemne etc.) spre a o strânge”; *hatie* „îngrădărire de nuiete, pietre, bolovani etc. executată pentru a amenaja cursul unei ape sau pentru a stăvili revărsarea ei” ș.a.)

Precizăm că definițiile analitice lungi și greoaie se întâlnesc și în cadrul altor elemente lexicale, cum ar fi termenii de specialitate sau neologismele.

Cele mai puțin problematice, sub aspectul definirii, sunt lexemele regionale care au sinonim în limba standard, acestea primind, evident, o definiție sintetică. (Spre exemplu: *acaț* „salcâm”; *bai* „necaz, încurcătură”; *balercă* „butoiaș”; *curechi* „varză”; *casap* „măcelar”; *coștereăț* „coteț”; *a (se) credinți* „a (se) logodi”; *haraiman* „gălăgie, tărbăoi, zarvă”; *a încruși* „a argăsi” ș.a.)

Este de apreciat faptul că, în *DEX*, s-a evitat introducerea unor lexeme regionale cu definiție incertă, de genul „nedefinit mai îndeaproape”, cum apare în *DA*, *DLR*, *MDA*.

Chiar dacă, în rândul regionalismelor, sunt cele mai multe cuvinte cu origine necunoscută, acest aspect nu reprezintă un argument în eliminarea lor din următoarea ediție a *DEX*-ului, dimpotrivă, includerea lor ar putea servi ca imbold în cercetarea și în găsirea etimonului.

Conservarea elementului regional în *Dicționarul explicativ al limbii române* contribuie la păstrarea tradițiilor și a formatului lucrării, pentru că este important ca o lucrare de factura *DEX*-ului să fie consecventă în timp și să rămână așa cum a fost ea consacrată.

De asemenea, prezența regionalismelor în *DEX* determină ca vocabularul (sau necesarul) unei limbi să fie acoperit în mod echilibrat, conferind, totodată, caracter practic lucrării, prin faptul că diverse elemente lexicale pot fi găsite la un loc, într-un singur dicționar.

Nu în ultimul rând, este nevoie de regionalisme în *DEX*, pentru ca lexemele și sensurile regionale din opera clasicilor români (care au contribuit la făurirea limbii comune prin mijloacele-model de exprimare) să fie la îndemâna oricui.

Cu toate că prezintă caracter nonstandard, elementul regional este valorificat pe larg în literatura artistică, regionalismelor revenindu-le rolul de a evoca specificul și coloritul local, dar și acela de a dezvălui și de a caracteriza într-un mod inedit personajele. De altfel, regionalismele constituie o reală sursă de îmbogățire a limbii creațiilor artistice și, nu de puține ori, a limbii comune, trecând în evoluția lor, datorită expansiunii în spațiu, la elemente populare și, de aici, la elemente din limba standard. Utilizate cu moderație și cu măiestrie, regionalismele conferă textului o notă de autenticitate, sporind valoarea artistică a unei opere. Astfel de lexeme caracterizează opera unor mari clasici români, printre care I. Creangă, M. Sadoveanu, I. Slavici, I. L. Caragiale ș.a.

În opera lui I. Creangă, găsim regionalisme ca: *balcâz* „urât, hâd, diform, slut, pocit”; *ghibirdic* „copil sau om scund”; *gligan* „lungan”; *lăicer* „covor țărănesc de lână, care se așterne pe jos sau cu care se împodobesc la țară lavițele și pereții”; *mămucă* „mămică”; *pocinog* „saftea”; *stative* „război de țesut”; *știoalună* „loc adâncit în albia unui râu, unde apa formează vârtejuri”; *tologit* „întins într-o poziție comodă, odihnitoare” etc.

Printre regionalismele întâlnite la M. Sadoveanu, menționăm: *botfor* „cizmă cu carâmbi tari și încrețite la gleznă”; *ciubotă* „cizmă”; *drușcă* „domnișoară de onoare”; *hodină* „odihnă”; *muruală* „pământ sau lut înmuiate cu apă, uneori amestecate cu baligă și paie sau var și nisip cu care se tencuiesc pereții, pardoseala etc.”; *nagaică* „cnuț”; *știubei* „stup”; *țintirim* „cimitir” etc.

La I. Slavici, amintim următoarele lexeme regionale: *barabulă* „cartof”; *boitar* „ajutor de porcar”; *carmajin* „piele vopsită în roșu-închis”; *lubenită* „pepene verde”; *pripior* „coastă de deal sau de munte, pantă abruptă; povârniș”; *sămădău* „supraveghetor peste porcari” etc.

Numeroase sunt și regionalismele (lexicale, fonetice, morfologice) în opera lui I. L. Caragiale¹. Printre regionalismele lexicale, semnalăm: *celar* „încăpere mică în locuințele țărănești, pentru păstrarea alimentelor și a obiectelor casnice; cămară”; *oblon* „deschizătură în formă de fereastră într-un perete, în special în peretele podului; tăblie de lemn care închide această deschizătură”; *șiță* „bucată subțire de lemn asemănătoare cu șindrila, dar mai scurtă decât aceasta, folosită pentru căptușirea și acoperirea caselor țărănești, a cabanelor etc.”; *nițel* „puțin”; *tiu* „exclamație care exprimă regretul, mirarea etc.” ș.a.

De regulă, specificul unui grai este în strânsă legătură cu relația dintre locutorii acestei zone și vorbitorii de alte limbi cu care se învecinează. În timpul de față, regionalismele reprezintă, în general, un fenomen static. Alături însă de terminologia tehnico-științifică (caracterizată prin dezvoltarea vertiginoasă a unor ramuri) și de neologisme (care iau amploare în urma contactelor lingvistice din ultimele decenii), regionalismele constituie elemente esențiale în masa vocabularului, creând împreună un tot indivizibil.

¹ O abordare amplă a elementului regional în opera lui I. L. Caragiale vezi la Hristea 1958; Mărgărit 2009.

CONCLUZII

Regionalismele sunt elementele lexicale care scot în evidență coloritul local și specificul lingvistic al unei zone, făcând parte din vocabularul secundar al unei limbi.

În orice idiom, lexicul regional reprezintă o componentă esențială în cadrul dicționarelor explicative de uz general.

Cu toate că au o arie de circulație mai mult sau mai puțin restrânsă, credem că marea parte a regionalismelor existente în *DEX* ar trebui păstrate, pentru că nu se justifică afirmația cum că ar supraîncărca inutil lucrarea, căci, după cum am văzut, regionalismele din edițiile actuale ale *DEX*-ului reprezintă un procent relativ mic (aproximativ 6%) din totalitatea de lexeme înregistrate. Cât despre îmbogățirea listei de cuvinte cu regionalisme în viitoarea ediție a *DEX*-ului, considerăm că nu este oportun, deoarece, pe de o parte, avem a face cu un fenomen static, iar, pe de alta, lexemele existente acoperă satisfăcător necesarul unei limbi atât la nivelul creațiilor artistice, cât și la cel al comunicării nonstandard. De asemenea, suntem de părere că un dicționar explicativ academic de uz general (cum este *DEX*-ul) trebuie să reflecte complex masa vocabularului din română, vocabular care constă și din elemente neologice și terminologice (actualizate, bineînțeles, periodic), dar și din lexeme regionale.

SIGLE

- DA* = *Dicționarul limbii române*. [Academia Română, București, Literele: *A–B* (1913), *C* (1940), *D–De* (1949), *F–I* (1934), *J–Lacustru* (1937), *Ladă–Lepăda* (1940), *Lepăda–Lojniță* (1948)]
- DEX* = *Dicționarul explicativ al limbii române*. [Academia Română, București, Ediții: 1975, 1988, 1996, 2009, 2016]
- DLR* = *Dicționarul limbii române*. [Academia Română, Serie nouă. Literele: *M* (1965–1968), *N* (1971), *O* (1969), *P–Păzui* (1972), *Pe–Pînar* (1974), *Pînă–Pogribanie* (1977), *Pogrijenie–Presimțire* (1980), *Presin–Puzzolană* (1978), *R* (1975), *S–Sclabuc* (1986), *Scladă–Semînțarie* (1987), *Semn–Sîveică* (1990), *Slab–Spongios* (1992), *Songiar–Swing* (1994), *Ș* (1978), *T–Tocăliță* (1982), *Tocăna–Twist* (1983), *Ț* (1994), *U* (2002), *V–Veni* (1997), *Venial–Vizurină* (2002), *Viclă–Vuzum*, *W*, *X*, *Y* (2005), *Z* (2000), *D–Deinmulțit* (2006), *Deja–Deținere* (2006), *Deținut–Discopotiriu* (2007), *Discord–Dyke* (2009), *L–Lherzolită* (2008), *Li–Luzulă* (2008), *E–Erzaț* (2009), *Es–Ezredeș* (2010), *J*, *K*, *Q* (2010)]
- MDA* = *Micul dicționar academic*. [Vol. I–IV. Academia Română. (I) Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, (II–IV) Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic. I: *A–C* (2001); II: *D–H* (2002); III: *I–Pr* (2003); IV: *Pr–Z* (2003)]

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu, Eugeniu, 1995, *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinox.
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX¹ 1975)*. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX² 2009)*. Ediție revăzută și adăugită. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. [Tiraj nou]. București, Editura Univers Enciclopedic Gold.

- Dimitriu, Corneliu, 2005, „Regionalismele lexicale în «dicționarele Academiei»”, în *Studia linguistica et philologica. In honorem Constantin Frâncu*, în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași* (serie nouă), secțiunea III e, Lingvistică, tomul LI, 89–98.
- Hristea, Theodor, 1958, „Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale”, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 191–229.
- Iordan, Iorgu, 1956, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului.
- Marcu, Florin, 2002, *Marele dicționar de neologisme (MDN)*. [Ediția a VI-a] Ediție revizuită, augmentată și actualizată, București, Editura Saeculum.
- Mărgărit, Iulia, 2009, „Valorificarea unor regionalisme în opera lui I. L. Caragiale”, în N. Saramandu, M. Nevaci, C. I. Radu (ed.) *Lucrările celui de-al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică (București, 28–29 noiembrie, 2008, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”)*, București, Editura Universității din București, p. 129–138.

THE PLACE OF REGIONAL WORDS IN DEX³

Abstract

Regional words are lexical items that emphasise the local hue and linguistic features of an area, and they are part of the secondary vocabulary of a language.

In any idiom, the regional lexicon is an essential part of explanatory dictionaries of general use. Regarding the amount of regional words in the current editions of DEX, although a lot of people talk about a massive phenomenon for such words, the things are different from that. From a total of 70,600 entries in DEX, around 4,000 are regional words. It should be noted that this number includes not only regional words, but also regional meanings, as well as regional variants. Although they are used more or less often, we believe that the great majority of regional words registered in DEX should be kept, because the statement that they would overcharge the dictionary uselessly has no grounds, because, as noted, the regional words in the current editions of DEX represent a rather small percentage (roughly 6%) of the total entries. Last but not least, DEX needs regional words, so that the regional lexemes and meanings found in classical Romanian writers (who helped create the mastery of common language) be at hand for everyone interested. With regard to enriching the list of regional words in the future editions of DEX, we believe it is not fortunate, because, on the one hand, we deal with a static phenomenon, and, on the other hand, the existing list covers satisfactorily the necessary items of the language both at the level of literature, and the communication within a certain idiolect. At the same time, we believe an academic explanatory dictionary of general use (as DEX is) should reflect in a complex manner the core Romanian lexicon, which also includes loan and terminology words (of course, periodically updated), alongside regional lexemes.